

Gevoel voor historie

HERDENKINGSREDE

UITGESPROKEN TER GELEGENHEID VAN
DE VIERING VAN 'ALKMAAR ONTZET'
DOOR PETER BITTER,
STADSARCHEOLOG VAN ALKMAAR

GROTE SINT LAURENSKERK
ALKMAAR
8 OKTOBER 2010

Meneer de burgemeester, meneer de voorzitter van de 8-oktober-Vereeniging,
dames en heren,

er is *'een gevoel van onmiddellijk contact met het verleden, een sensatie even diep als het zuiverste kunstgenot, een bijna ekstatische gewaarwording van niet meer mijzelf wezen, van over te vloeien in de wereld buiten mij, de aanraking met het wezen der dingen, het beleven der Waarheid door de historie, de vatbaarheid voor de onmiddellijke historische suggestie.'* Deze woorden vol passie zijn opgeschreven door de beroemde historicus Johan Huizinga in 1920. Hij betoogde toen voor het inpassen van kunstvoorwerpen in de afdeling Vaderlandse geschiedenis in het Rijksmuseum. Hij introduceerde toen het begrip *'De historische sensatie'* en schetste de beleving van het fysiek contact met een authentiek document, object of kunstvoorwerp.

Hoe toepasselijk is dit voor de huidige tijd, met plannen voor een Nationaal Historisch Museum, terwijl iedereen met weemoed terugdenkt aan de prachtige stukken van het Rijksmuseum die nu al jaren zijn opgeborgen. Hoe toepasselijk vooral ook in het licht van de nieuwe presentatie van 1573, die in het Stedelijk Museum van Alkmaar wordt voorbereid.

De historische sensatie van Huizinga heeft onder historici tot veel reacties geleid, bespiegelingen en filosofische discussies.

Hieraan namen ook kunsthistorici deel, bijvoorbeeld bij de restauratie van de Zeven Goede Werken van de Meester van Alkmaar in het Rijksmuseum. In 1973 besloot men om de woeste snijsporen van de Beeldenstorm niet weg te moffelen, maar om ze te tonen en zo aan de beschouwer een reactie te ontlokken op het vandalisme van 1566.

Archeologen filosoferen misschien minder. Maar bij het opgraven van de sporen en vondsten is bij hen de historische sensatie natuurlijk ook heel dichtbij.

Anno 1920 pleit Huizinga al voor een *'beweeglijk museum'*. Ook dat is actueel, in het licht van de nieuwe communicatie, de digitale revolutie. Op dit gebied verwacht ik veel van de gefaseerde herinrichting van ons eigen Stedelijk Museum. In de tijd van Huizinga was alles nog ingesteld op persoonlijk contact, oog-in-oog, een luisterend oor, zelf aanraken. Nu zie ik mijn dochter continu communiceren via MSN, Hyves, SMS – zelfs een mobieltje begint al ouderwets te worden. Mijn zoon voetbalt graag, maar hij speelt tevens in een ander

teamverband, in gecompliceerde, voor mij onnavolgbare spellen op internet, met elkaar verbonden door 'team-speak' in een drie-dimensionale, middeleeuws aandoende wereld. De toekomstige volwassenen beleven de wereld op een nieuwe manier. En misschien ook de historische sensatie. Of toch niet?

Alle mooie technologie ten spijt, ik denk dat Huizinga gelijk heeft en dat een historische sensatie het sterkst wordt opgeroepen door een authentiek stuk. Een origineel, 17de-eeuws grachtenpand heeft toch een andere uitstraling dan een moderne kopie. Een digitale reproductie, hoe knap ook, kan niet op tegen het originele schilderij.

De echte erfstukken blijven het meest geschikt om de sensatie te beleven.

Hoe anders kun je het verklaren dat er zo'n grote interesse is voor het wonen in een monument, met andere woorden in een stokoud, krakend, slecht geïsoleerd, onderhoudsgevoelig huis.

Hoe anders verklaar je de vele tienduizenden mensen, uit Alkmaar en van elders, die in de binnenstad komen als winkelpubliek, toerist, deelnemer aan stadswandelingen, living history, de Alcmaria happening, de 8-oktober festiviteiten. Inmiddels kun je de historische binnenstad op allerlei manieren ervaren, dankzij de creatieve activiteiten van het VVV, ondernemers en verenigingen. Alkmaar is meer dan kaas alleen.

Waar komt die warme belangstelling toch vandaan?

In de jaren 1980 vond in Frankrijk een opmerkelijk project plaats. Onder leiding van de historicus Pierre Nora werd een encyclopedie samengesteld van *lieux de mémoire* - dat zijn plaatsen waarvan men zich een grote nationale gebeurtenis herinnert. In Nederland kwam er een soortgelijk project van Blockmans en Pleij: Plaatsen van herinnering.

Opvallend is de argumentatie van Nora: hij constateert een achteruitgang van het cultureel geheugen, er gebeurt in het hedendaagse zoveel, hij noemt dat versnelling van de geschiedenis, dat er een angst ontstaat om de geschiedenis te vergeten. Een angst dat alles verdwijnt, zelfs van kort geleden. Dit zet volgens hem zowel de individuele als collectieve identiteitsvorming onder druk. Als reactie wordt het individu zijn eigen historicus en gaat op zoek naar zijn eigen wortels. In groter verband richt iedere lokale of regionale groep zich op het eigen erfgoed.

Denkt u maar eens aan de hausse aan lokale historische overzichten. Het grote boek dat hier 3 jaar geleden werd gepresenteerd, schaart zich intussen onder een heel aantal recente stadsgeschiedenissen. Meteen aansluitend was er een hausse aan lokale Canon-boeken, een popularisering van de standaardwerken. In Alkmaar is er verder nog de succesvolle reeks van

Ik-was-erbij, waarin het Regionaal Archief samen met de Alkmaarsche Courant illustreert dat historie niet saai is. De jeugd wordt ook bereikt via een geslaagd onderwijsproject in omgevingsgeschiedenis, Alkmaar in de klas, getrokken door de Historische Vereniging Alkmaar.

Pierre Nora wijst vooral op het aspect identiteit. En daar komen we op een paradox. Het verleden is de bron van de hedendaagse wereld, maar tegelijkertijd is het verleden ver weg, soms zelfs een terra incognita.

‘Het verleden is een vreemd land. Ze doen de dingen er anders.’

Deze beroemde openingszin komt uit een roman van Leslie Poles Hartley, getiteld *The Go-between*, 1953. Het citaat kom je geregeld tegen, maar weinig mensen weten waar het boek over gaat. Ook ik heb het niet gelezen, maar dankzij internet (jawel!) heb ik een indruk ervan. Het boek is een terugblik van een bejaarde Engelsman op zijn jeugdijaren, toen hij onbezonnen optrad als tussenpersoon in een liefdesaffaire tussen verschillende standen, met een tragische afloop. Hartley verwijst hier naar de andere mentaliteit van een vreemd land.

Dat vreemde land maakt mensen nieuwsgierig, het is wat anders dan de wereld van nu. Dat gevoel is nog sterker als in die vreemde wereld vertrouwde zaken voorkomen, fysiek en mentaal.

Alles in het heden heeft een verleden. Soms gaat dit slechts een paar decennia terug, zoals de herinneringen van de hoofdpersoon van Hartley, soms nog maar kort en soms bestaat iets al eeuwen.

Identiteit is afgeleid van het Latijnse woord *identitas*, wat betekent ‘hetzelfde zijn’. In een groep mensen wordt die identiteit gevormd én gewijzigd door de gemeenschap zelf. Het hangt steeds samen met een gedeeld verleden, kort of lang geleden. Dat kan een delen zijn van gewoonten en tradities, maar ook het delen van louter de fysieke omgeving, met de daarbij behorende verhalen.

Historie verbindt, zelfs als je niet in de betreffende plaats geboren en getogen bent maar een ‘immigrant’, bijvoorbeeld een Amsterdammer zoals ikzelf. Overigens heeft Alkmaar in de loop der eeuwen onnoemelijk veel immigranten gehad. Ik zie dan ook weinig heil in een DNA-onderzoek naar de ‘Oer-Alkmaarder’, zoals een collega van mij ooit op zoek ging naar de ‘Oer-Vlaardinger’. Nieuwkomers ontdekken hun nieuwe omgeving, na enige tijd wonen of werken wordt het zelfs vertrouwd en ‘eigen’. Ze kunnen zich een Alkmaarse identiteit gaan aanmeten. Nieuwkomers zijn niet minder nieuwsgierig en geïnteresseerd in Alkmaar dan de geboren en getogen Alkmaarders.

Ook het onderzoek zelf heeft veel te maken met identiteit. Dat brengt voor onderzoekers risico's met zich mee: de gekleurde bril. Zo maakte ik op enig moment bezwaar toen een mede-auteur aan het Geschiedenisboek in zijn concept-tekst het middeleeuwse Alkmaar omschreef als een onbeduidend stadje. Hij had eerder meegewerkt aan de Geschiedenis van Amsterdam en ik verdacht hem dus van Amsterdamse sympathieën. Dat was natuurlijk onterecht. In vergelijking met de middeleeuwse metropolen van Duitsland, Vlaanderen, Frankrijk en Engeland, moeten we natuurlijk ook middeleeuws Amsterdam onbeduidend noemen. De zinsnede is wel aangepast, trouwens.

De interesse voor het verleden uit zich in een streven om zaken te bewaren en te behouden. Daarnaast stimuleert dit tot het doen van onderzoek.

Bij archeologen hebben we dan een vreemd dilemma. Een historicus kan zijn bronnenmateriaal meermalen te voorschijn halen, maar een archeoloog niet. Als we een opgraving doen, vernietigen we het origineel. Na de opgraving resteren alleen de foto's, tekeningen, beschrijvingen en meegenomen losse resten. Dat doen we met de kennis en technologie van nu. Uit ervaring weten we dat de archeologische resten meestal het beste behouden worden door er niet aan te komen. Achteraf blijken er in het verleden talrijke belangrijke opgravingen te zijn uitgevoerd met methoden die we nu primitief vinden. Hetzelfde geldt voor de conservering en voor de analyse van het meegenomen materiaal. Opgravingen doen we dus alleen als het niet anders kan. Maar op archeologisch waardevolle terreinen moet er vaak worden gebouwd en verbouwd, ingericht en beplant. Men heeft de grond nodig, er is een dubbelbestemming. Daarom zijn opgravingen verbonden aan de moderne bouwwereld en aan allerlei andere partijen die de bodem roeren. Voor Alkmaar is dit uitgewerkt in de nota cultuurhistorie die de gemeenteraad vorig jaar heeft vastgesteld. De samenhang van monumentenzorg en archeologie, bouwhistorie en historische geografie is hierin vertaald in een visie, ambities, beleid, procedures en wettelijke regelingen. Bij de nota zit een kaart van archeologisch belangrijke terreinen. Als toelichting is er een bijlage met de Gemeentelijke Archeologische Onderzoeks Agenda. Dit is een compleet overzicht van de onderzoeksvragen en ook van de stand van het archeologisch onderzoek in Alkmaar.

Toen ik van voorzitter Bas de Regt de eervolle uitnodiging kreeg om hier te spreken, realiseerde ik me dat ik geneigd ben om bijna té enthousiast over al onze onderzoeken te spreken. En liefst alle verhalen te vertellen die daarbij horen. Ik moet me hier natuurlijk sterk beperken.

Er zijn inmiddels door ons al veel sensaties beleefd. Ik noem er een aantal:

- her en der in de binnenstad prehistorische akkers en waterputten, 3 maanden terug zelfs een prehistorisch graf op de Paardenmarkt
- huisresten en andere sporen uit de begintijd van Alkmaar, vanaf 900, onlangs nog onder het Doelenveld

- een tufstenen Sint Laurenskerk
  - het Hooge Huijs als een verondersteld hof van de graaf van Holland
  - de groei van de stad en de middeleeuwse vestingwerken
  - het 14de eeuwse handelscentrum en havengebied bij het Waagplein, met de kooplieden in machtige bakstenen huizen
  - de Grote Kerk, het Stadhuis, de Waag, de Kapelkerk, huizen in alle soorten en maten
  - opmerkelijk maar ook alledaags huisraad
- Enzovoort.

En dan ga ik even voorbij aan ons onderzoek buiten de binnenstad.

Ik zal nu wel ingaan op twee locaties die verband houden met 8 oktober. Hier vonden de gebeurtenissen plaats, die Alkmaar nationaal in de geschiedenisboeken hebben gezet. Hier is de geschiedenis geschreven: de stad Alkmaar als *lieu de mémoire*.

In 2006 beleefden de gemeente-archeologen een historische sensatie. Bij de Wageweg kwam een groot stuk walmuur aan het licht met de oorlogsschade van het Spaans beleg. Ter plekke probeer je je dan voor te stellen wat er is gebeurd.

Begin 1573 verliest men al het vertrouwen in de sterkte van de bestaande stadsmuren, nota bene een kostbaar stuk defensie van slechts 30-40 jaar oud. Met geweldige inspanningen voorziet men in de zomer de west- en zuidkant van de stad van moderne wallen en bastions. Het wordt een onneembare vesting, mede ontworpen én aangelegd onder leiding van de Alkmaarder Adriaan Anthonisz.

Als dan de vijand verschijnt, kiest die voor de onvoltooide noordkant: de Friese poort en de Rode Toren. Drie weken lang ploeteren de Spanjaarden door de drassige weilanden om hun geschut in stelling te brengen. Ze staan op amper 150 meter: 7 ultramoderne bronzen kanonnen tegenover de Rode Toren, 9 bij de Friese poort, en nog een paar bij de Friese weg en bij de runmolen.

De 18de september begint met een daverende beschieting, een bombardement van de stadswallen. Langs de noordkant van de stad wordt de 1 meter dikke, bakstenen walmuur verpulverd door gietijzeren kogels van 40 pond. De torens en poorten worden tot gruis geschoten, de steile walmuur stort voorover in de gracht en de aardmassa van de wal schuift er achteraan. Bij de aanblik van de opgegraven ruïnes besef je pas het geweld, de terreur. Moedige burgers dichten de gaten terwijl ze worden beschoten. Met de moed der wanhoop, want de Spanjaarden kenden in Naarden en Haarlem geen genade. En ook voor Alkmaar hebben ze moorddadige plannen. Er vallen veel slachtoffers onder deze aardedragers. Om half vier volgt de Spaanse stormloop.

Geuzensoldaten, schutterij en burgers weren zich. Bij de Friese poort en de Rode Toren woedt een legendarische strijd op de wallen. De aanval loopt vast, Spaanse soldaten worden schietschijven op de dijkjes en op de smalle pontonbrug die de vijand te water brengt. Na drie mislukte stormlopen trekken ze zich terug, met zware verliezen.

De volgende dag volgt nog een halfslachtige aanval, maar tot woede van de Spaanse leiding zijn de eigen troepen onwillig. Don Frederik van Toledo besluit dan maar tot de aftocht. Het weghalen en afvoeren van de kostbare kanonnen neemt dan nog drie weken in beslag. De Alkmaarders kunnen het haast niet geloven, maar op 8 oktober blijkt dat de Spaanse overmacht het beleg definitief heeft opgegeven.

Deze zomer hebben we op de Paardenmarkt geheel onverwacht een tweede herinneringsplek gevonden. Al in 2009 hadden we trouwens in het bouwblok aan de noordkant van het plein ook een deel gevonden van de kapotgeschoten walmuur.

In 2010 werd onder het plein, in de vroegere binnenplaats van het Minderbroederklooster, een middeleeuwse burgerbegraafplaats opgegraven. Het onderzoek is gedaan door archeologiebedrijf Hollandia samen met de Universiteit van Leiden.

Op 15 juli komt een skelet te voorschijn van een jongeman met een musketkogel in het hoofd, een unieke vondst. Een ruzie beslechtte je vroeger met piek en houwdegen en niet met een musket. Je bent namelijk een kwartier bezig met het laden voor één enkel schot. We vermoeden daarom dat het een slachtoffer is van het Beleg.

De grote verrassing komt een week later: twee massagraven, één van circa 25 man en één van vijf man. Op dit moment moeten de skeletten in Leiden nog worden bestudeerd. Er zijn daarom alleen nog maar wat losse details te melden. Het gaat in elk geval om jonge mannen, waarvan een paar getroffen zijn door kogels.

Eén ervan heeft zelfs een voltreffer gehad met zware hagel, in de buikstreek zaten nog 15 kogeltjes. Het moet gaan om de slachtoffers van 1573. Ik ben heel benieuwd naar de fysieke gesteldheid van deze lieden. Als amateur op dit medische vakgebied zag ik in de wasplaats al twee skeletten met genezen ribbreuken en eentje met extreem gesleten rugwervels. Misschien zijn dit de aanwijzingen voor een zwaar bestaan?

De mannen zijn begraven in houten grafkisten van een tapse vorm met smal voeteneinde. Om ze in de krappe kuil te passen zijn de kisten om en om gelegd, vier lagen op elkaar.

De emoties die deze vondst oproep waren overweldigend. Nog nooit hebben we zoveel publiciteit gehad rond een vondst, zelfs niet 15 jaar geleden in de Grote Kerk.

De fascinatie komt ook doordat het gaat om de mensen die daadwerkelijk zijn gevallen in die fameuze strijd om Alkmaar. Het is heel confronterend, gezien hun gewelddadige dood. Het zijn ineens meer dan het getelde aantal slachtoffers, je beseft dat het echte mensen waren. De medisch onderzoekers gaan ons straks allerlei fysieke, bijna intieme details over hun fysieke gestel presenteren.

Maar wie zijn het eigenlijk? Ze zijn begraven in een Alkmaars kerkhof, en dus ligt de gedachte voor de hand dat het Alkmaarders of geuzen zijn. Een kritische reactie op de eerste berichten in de pers stimuleert ons tot het goed bestuderen van het bewijsmateriaal. Met veel dank aan het Archief. Uit de schriftelijke bronnen blijkt dat men pas ná 8 oktober de Spaanse doden, die kennelijk weken zijn blijven liggen, heeft opgeruimd en begraven bij de Friese poort, onder het nieuwe bolwerk. Dat bolwerk werd zelfs even het Spaans bolwerk genoemd, de weg erheen de Spanjaardstraat. Over herdenkingsplaatsen gesproken... Het meest waarschijnlijk is, dat het geuzensoldaten zijn. Immers, gevallen burgers en Alkmaarse schutters werden netjes door nabestaanden ter aarde besteld en zo'n volgepropt massagraf ligt dan niet voor de hand. Er komt nog een onderzoek naar isotopen, waarmee je van organisch materiaal ongeveer de herkomstregio's in West-Europa kan bepalen. Ik ben benieuwd of het inderdaad gaat om Duitsers, Vlamingen, Zwitsers, Engelsen én Hollanders, de mannen van geuzenleider Jacob Cabeliau. Volgens het dagboek van Nanning van Foreest zijn er op 18 september door de beschieting 5 of 6 man gesneuveld. Bij het man-tegen-man gevecht op de wallen zijn 'van d'onse soldaten doot gebleven ontrent vierentwintich, ende van die burgers derthien'. Het grootste massagraf bevat waarschijnlijk de gevallen soldaten van 18 september.

Burgemeester, voorzitter en dames en heren,

Met dit verhaal houd ik hier in de kerk natuurlijk een preek voor gelovigen. Niet iedereen wordt geboeid door historie. Maar gelukkig blijken er toch veel mensen gevoelig te zijn voor de historische sensatie. De historische stad inspireert het stadsbestuur, mijn collega's in de gemeentelijke organisatie en natuurlijk de bevolking.

Alkmaar vervult ons met Gevoel voor Historie.

Dank u voor de aandacht.